

עשו ויעקב - שונאים אחים

פרי במדבר פסקא סט – נשיקה בכל הלב?

"וישקהו" (בראשית לג ד) נקוד עליו שלא נשקו בכל לבו.¹ ר' שמעון בר יוחאי אומר: הלכה בידוע שעשו שונא ליעקב,² אלא נהפכו רחמיו באותה שעה ונשקו בכל לבו.³

מדרש תנחומא (בובר) פרשת שמות סימן כד – אחים שונאים ואחים אוהבים

"מי יתנך כאח ליי" (שה"ש ח א) - ישראל אומרים להקב"ה: מי יתנך כאח לי. כאיזה אח? את מוצא מתחילת ברייתו של עולם ועד עכשיו האחין שונאין זה לזה.⁴ קין שנא להבל והרגו, שנאמר: "ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגוהו". ישמעאל שנא ליצחק, שנאמר: "ותרא שרה את בן הגר המצרית ... מצחק" - ואין מצחק אלא שביקש להרגו, שנאמר: "יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו" (שמואל ב ב יד).⁵ ועשו שנא ליעקב, שנאמר: "ויאמר עשו בלבו וכו' " (בראשית כז מא).⁶ והשבטים שנאו ליוסף, שנאמר: "וישנאו אותו" (בראשית לו ד).⁷ וכאיזה אח אמרו ישראל? כמשה ואהרן, שנאמר: "הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד" (תהלים קלג א) שהיו אוהבים זה לזה ומחבבים זה לזה. שבשעה שנטל משה את המלכות ואהרן כהונה גדולה לא קנאו זה לזה, אלא היו שמחין זה בגדולת זה וזה בגדולת זה.⁸

מדרש זוטא - שיר השירים (בובר) פרשה א טו – ראוי היה עשו

ביעקב כתיב "ויגדלו הנערים" (בראשית כה כז)⁹ - הרי יעקב ועשו. כשם שחל השם על יעקב, כך היה ראוי שיחול על עשו. עשו היה ראוי שיקרא יעקב ויעקב היה ראוי שיקרא עשו. עשו היה ראוי להעמיד מלכים ויעקב היה

¹ זה אחד מעשרה פסוקים בתורה שיש עליהם ניקוד מעל לאותיות. ראה דברינו [פסוקים שיש עליהם ניקוד](#) בפרשת וישלח.
² "הלכה, בידוע שעשו שונא ליעקב". משפט חקוק בסלע ששימש לעיצוב השקפת עולם ברורה על שנאת ישראל לדורותיה, עד שאפילו ההלכה "מגויסת" לעניין ובאה לחזק דברי אגדה. ראה שו"ת אגרות משה חלק חו"מ ב סימן עז: "מה שייך זה להלכה? דהוא, כמו שהלכה לא משתנית כך שנאת עשו ליעקב לא משתנית". אמנם, חוקרי כתבי היד בדקו ומצאו ש"הלכה" זו היא שיבוש של המילה "הלוא" והמשפט המקורי היה כנראה: "הלוא בידוע שעשו שונא ליעקב", אבל "שבשטא כיון דעל על", כדברי הגמרא במסכת בבא בתרא כ"א ע"א (בתרגום חופשי: שיבוש שהשתקע כבר לא יוחזר) וכל נער יהודי יודע שעשו שונא את יעקב. כך או כך, דבריו של רבי שמעון בר יוחאי המתמקדים בפסוק "וישקהו" שבפרשת וישלח, אינם באים לפרש פשוטו של מקרא, אלא נכתבו מתוך מבט של תקופתו, כאשר עשו איננו בן רבקה ואחיו תאומו של יעקב, אלא עשו בגלגולו ההיסטוריים: מלכות אדום ורומי. זה אותו רבי שמעון בר יוחאי שדבר סרה ברומי ונאלץ להתחבא במערה שתיים עשרה (שלוש עשרה) שנים. ראה שבת לג ע"ב. ומרומי מתגלגל עשו גם לנצרות ולמדינות אירופה הנוצרית לאורך כל שנות הגלות. לסקירה מקיפה של "עשו ההיסטורי" בגלגוליו השונים ראה המאמר: [Gershon D. Cohen: Esau as Symbol in Early Medieval Thought](#). המאמר מופיע בספר: Varieties of Rabbinic Cultures, 1991. ראה גם ספרו של [ישראל יובל שני גויים בטבט](#), עם עובד 2000, וכן ספרה של עירית אמינוף, עשו אחי, אבי אדום ורומי, ראובן מס, 2015, ירושלים.

³ עם כל השנאה, יש גם רגעי אהבה – "נשקו בכל לבו" אומר ר' שמעון בר יוחאי (ולא כמדרש שבקש לנושכו). האם בקטע זה חוזר ר' שמעון בר יוחאי לעשו המקראי, או שמא גם בעשו ההיסטורי (ברומא) יש רגעי חסד בעינינו? שהרי בסוף הפסיקה המלכות לרדוף אחריו וכשהוא יוצא מהמערה הוא הולך לעדן עצמו במרחצאות טבריה, אותם מרחצאות שסמלו בעיניו את שלטון הרשע של רומי. על סיפור ר' שמעון בר יוחאי (ובנו אלעזר) והמערה דנו בקצרה בדברינו [יחזק את פני העיר](#) ושבונו והרחבנו בדברינו ר' שמעון בר יוחאי – בין המערה לטבריה בל"ג בעומר. ועל מפגש יעקב ועשו במקרא כבר כתבנו והארכנו בדברינו [מפגש יעקב ועשו](#) בפרשת וישלח.

⁴ סביר להניח שהדרשן שאמר "עד עכשיו" לא התכוון רק לתקופתו (עד מועד כתיבת שורות אלה), אלא לתקופתו של כל קורא וקורא (עד מועד קריאת שורות אלה), מה גם שהדרשות בע"פ, טרם שהועלו על הכתב, ניתנו במקומות שונים לפני קהלים שונים ובזמנים שונים. הדרשן מניח בבטחה שנושא שנאת אחים חיצונית ופנימית היה ויהיה תקף תמיד.

⁵ בעקיפין, מנסה אולי מדרש זה לגונן על גירוש ישמעאל ולהצדיק את דרישתה של שרה להרחיקו מבית אברהם ובעקיפין הוא גם מרמז למלחמת האחים שהייתה בין בית דוד ובית שאול (ראה שמואל ב שם). שים גם לב שכל השנאות כאן קשורות בהריגה.

⁶ הפסוק המלא הוא: "וישטום עשו את יעקב ... ויאמר עשו בלבו יקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי", שנאה והריגה באותו פסוק. והמעתיקים והמדפיסים קצרו כדרכם.

⁷ למדרש זה יש מקבילות רבות, מלבד הנוסחאות השונות בשמות רבה א (שנאן, וילנא, אלבק), ראה פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פרשה טז, שיר השירים רבה ח א, פסיקתא רבתי כט ועוד. בחלקם נמשכת השנאה גם לדמויות מבית ראשון (אבימלך ויהורם שהרגו את אחיהם) והאחים האוהבים נמשכים ליוסף ובנימין או יוסף לאחיו. כך או כך, שנאת עשו ליעקב מוצגת במדרשים אלה כאחת מיני שנאות הרבה. כחוליה בשרשרת עולמית ויהודית פנימית של שנאות אחים למיניהן, שעל אחת מהן גם חרבה עירנו ושםם בית מקדשנו. מה בכל זאת ייחודי לשנאת עשו ליעקב וליחסים ביניהם?

⁸ לא שביחסי אהרון ומשה לא היו עליות ומורדות וחילוקי דעות, החל ממחלוקות שבמקרא: כעסו של משה על אהרון בחטא העגל ולשון הרע שדיבר אהרון על משה וכלה במחלוקת יסודית של אופן קביעת הדין (סנהדרין ז), אבל הם נשארו תמיד אחים. וזה נושא נכבד שיש לדון בו בנפרד בע"ה, ראו כיצד משה נפרד מאהרון בדברינו [אהרון אחי](#) בפרשת חוקת.

⁹ המדרש שם מתמקד במילה "גדול" ומראה איך היא עוברת במהלך הדורות מאדם הראשון ועד האבות: אברהם, יצחק ויעקב. תמיד בלשון יחיד. וכאן לשון רבים "ויגדלו", משמע מאן, שמיצחק ורבקה צריכה הייתה להתחיל קיום ההבטחה לאברהם (ואז היינו

ראוי להעמיד כוהנים.¹⁰ הברכות הראשונות ראויות לעשו והאחרונות ליעקב. לאה וזלפה ראויות לעשו ורחל ובלהה ראויות ליעקב. ונטלו ממנו כל המתנות האלו. מכר בכורתו ליעקב, מיד נאמר עליו: "הנה קטן נתתיך בגוים בזוי אתה מאד" (עובדיה א ב). עשו פרק ממנו עול שמים אף א-להים שנאו, שנאמר: "ואת עשו שנאתי" (מלאכי א ג).¹¹

בראשית רבה סג ז – יעקב ועשו שותפות גורל

"שני גויים בבטנך" – שני גיאי גויים בבטנך: אדרינוס באומות, שלמה בישראל. זה מתגאה בעולמו וזה מתגאה במלכותו.¹²

דבר אחר: שני שנואי גויים בבטנך - כל האומות שונאים את עשו וכל האומות שונאים את ישראל.¹³ שונאיהם של בניך במעיך, שכתוב: "ואת עשו שנאתי" (מלאכי א ג).¹⁴

מסכת עבודה זרה דף ח עמוד ב – התקווה מרומא והאכזבה

תלתין ותריין קרבי עבדו רומאי בהדי יונאי ולא יכלו להו, עד דשתפינהו לישראל בהדיהו.¹⁵ והכי אתנו בהדיהו: אי מינן מלכי, מנייכו הפרכי, אי מנייכו מלכי, מינן הפרכי.¹⁶ ושלחו להו רומאי ליונאי: עד האינדא עבידנא בקרבא, השתא נעביד בדינא.¹⁷ - מרגלית ואבן טובה, איזו מהן יעשה בסיס לחבירו? שלחו להו: מרגלית לאבן טובה. אבן טובה ואינך, איזו מהן יעשה בסיס לחבירו? - אבן טובה לאינך.¹⁸ אינך וספר תורה, איזו מהן יעשה בסיס לחבירו? - אינך לספר תורה. שלחו להו: [אם כן], אנן ספר תורה גבן וישראל בהדן, כפו להו.¹⁹ עשרין ושית שנין קמו להו בהימנותיהו בהדי ישראל, מכאן ואילך אישתעבדו בהו. מעיקרא מאי דרוש, ולבסוף מאי דרוש? מעיקרא דרוש: "נסעה ונלכה ואלכה לנגדך", ולבסוף דרוש: "יעבר נא אדני לפני עבדו".²⁰

נקראים עם יצחק). ראה מדרש תנחומא ויחי סימן טו (וכן הוא במדרשים רבים אחרים): "למה זה – ז"ה בגימטריא י"ב. כיון שנתרוצצו הבנים במעיה אמרה: כך אני מצטערת ב"ב שאמר לי הקב"ה "ב עתידין לעמוד ממני: "ותאמר אם כן למה זה אנכי".¹⁰ עשו משיך להיות "איש ציד" – המנהיג החומרי ויעקב "איש תם יושב אהלים" – המנהיג הרוחני. מעין יששכר וזבולון? האם זו הייתה כוונתו של יצחק ורבקה לא הבינה?

¹¹ פסוק זה מספר מלאכי הוא המוטו הראשי של הפטרת פרשת תולדות! הכעס והשנאה כלפי עשו היא בשל היותו הסמל והייצוג של עבודה זרה בעולם. ראה מדרש תנחומא פרשת תרומה סימן ג: "מעשה בטורונסורופוס ששאל את רבי עקיבא, אמר לו: למה הקב"ה שונא אותנו שכתב: "ואת עשו שנאתי? ... אמר לו: בחלומי היה לי הלילה שני כלבים אחד שמו רופוס ואחד שמו רופינא, מיד כעס אמר לו: לא קראת שם כלביך אלא על שמי ושם אשתי, נתחייבת הריגה למלכות! א"ל רבי עקיבא: ומה בינך לביניהם? אתה אוכל ושותה והן אוכלין ושותין אתה פרה ורבה והן פרין ורבין אתה מת והן מתים. ועל שקראתי שמם בשמך כעסת? והקב"ה נוטה שמים ויוסד ארץ ממית ומחיה, אתה נוטל עץ וקורא אותו אלהים כשמו! לא כ"ש שיהא שונא לכם". אבל כעס ושנאה זה הוא של הקב"ה! לא שלנו. לנו יש עם עשו חשבון אחר. ועכ"פ, אם נחזור למדרש שיר השירים זוטא לעיל, בעצם, יכולנו להתחיל את סיפור עם ישראל עם עשו כאח, בנם של יצחק ורבקה, אברהם ושרה. מדוע הוא נדחה? בגלל שנאתו לנו? הרבה שנאה הייתה (ויש) גם בתוך עם ישראל עצמו. בגלל היותו שופך דמים? הרבה שפיכות דמים הייתה (ויש) גם בתוכנו. בגלל היותו עובד עבודה זרה? הרבה עבודה זרה הייתה (ויש) בינינו.

¹² מלכות שלמה אף קדמה למלכות אדרינוס. ובגמרא עבודה זרה יא א (וכן הוא בברכות ז ב) נמצאת השוואה עדכנית יותר לתקופתם, אולי גם יומרנית יותר: "אמר רב יהודה אמר רב: אל תקרי גוים אלא גיים, זה אנטונינוס ורבי שלא פסקו מעל שולחנם לא חזרת ולא קישות ולא צנון, לא בימות החמה ולא בימות הגשמים". ראה דברינו [אנטונינוס ורבי](#) בפרשה זו.

¹³ שותפות גורל בין עם ישראל וממלכת רומא השלטת! כל העולם שונא אותנו ואותם!
¹⁴ קטע שלישי זה של המדרש (שאמנם איננו מתחיל ב"דבר אחר", אבל ברור שהוא רעיון שונה ונפרד ולפיכך התחלנו בו שורה חדשה), חוזר לשנאה התהומית שבין שני "שותפי הגורל". כולם שונאים אותם והם האחד את השני. והקב"ה מכתוב זאת ומודיע על כך לרבקה עוד בהריונה. ראה הרחבת הרעיון במדרש תנחומא (בובר) פרשת בראשית סימן לא: "אף לרבקה אמר הקב"ה מה עתיד לעשות, שנאמר: ותלך לדרוש את ה', ויאמר ה' לה שני גוים בבטנך - אמר לה: לעשו אני שונא וליעקב אני אוהב, שנאמר: ורב יעבוד צעיר. הודיע לה הקב"ה כל הדברים עד שלא נולדו, אמר לה דומה את לשדה שנזרעה והצליחה, ומלאו האוצרות בר, והאיצטבלאות קש ... אמר הקב"ה לרבקה: יהי שלום בכרם הזה, שהוא עתיד למלאות גן עדן צדיקים, וגייהנום רשעים, שנאמר: שני גוים בבטנך". פלא שאחרי זה אמרה רבקה "למה זה אנכי" ולא רצתה להיות אם שנים עשר השבטים (ראה הערה 9 לעיל).

¹⁵ שלושים ושניים קרבות עשו הרומאים עם היוונים ולא יכלו להם, עד ששיתפו (הרומאים) את ישראל איתם.
¹⁶ וכך היה התנאי (ההסכם) בין רומא לישראל (יהודה): אם המלכים יהיו מאתכם, מאיתנו יהיו המושלים. והפך. שיתוף בשלטון מרגע שנתגבר ביחד על יוון. שותפות של שני העמים שכולם שונאים אותם, כמדרש הקודם: "שני שנואי גויים בבטנך - כל האומות שונאים את עשו וכל האומות שונאים את ישראל".

¹⁷ ושלחו הרומאים ליוונים: עד עכשיו התעמתנו בקרבות, מעכשיו נתעמת בדין – בדין, בוויכוח. נראה מי ינצח בוויכוח.
¹⁸ הרומאים שולחים שאלות מתוחכמות ליוונים, אך אלה מחזירים להם תשובות חכמות, שהאומה הפחות חשובה תהיה משועבדת לאומה הנאורה יותר. (היוונים כינו את הרומאים וולגרים). ולגבי "אינך" שהיא סוג של אבן יקרה, ראה שטיינזלץ על הדף.

¹⁹ מרגע שהודו היוונים שספר תורה עדיף על אבנים יקרות, נצחו הרומאים את היוונים בוויכוח בזכות ישראל שהיו איתם.
²⁰ הרומאים גם נעשים פרשנים ומומחים בתורה. עשרים ושתים שנה עמדו בנאמנותם לישראל (בהסכם) וראו לנגד עיניהם את הפסוק שבו עשו אומר ליעקב: "נסעה ונלכה ואלכה לנגדך" – הליכה משותפת. בסוף בגדו בישראל כשדרשו את הפסוק שבו יעקב עונה לעשו: "יעבור אדוני לפני עבדך", היינו, מכיר באדנותו של עשו. גמרא זו משקפת את התקווה הגדולה בימי מלכות החשמונאים

מדרש תהלים (בובר) מזמור כה – למה עמים שונאים את יעקב?

"ראה אויבי כי רבו ושנאת חמס שנאוני" – אם עשו שונא ליעקב, לפי שנטל ממנו את הבכורה והדין עמו. אבל ברברים וענתיים ושארית העמים מה עשיתי להם? לפיכך: "שנאת חמס שנאוני".²¹

דברים רבה (ליברמן) פרשת דברים כב – אחיכם בני עשו

"ואת העם צו" – ציוה לראשי דורות שינהגו בו כבוד, שנאמר: כדבר הזה תדברון אל עשו" – בשררתו אתם עוברים.²²

"אחיכם בני עשו" – אע"פ שהם בני עשו אחיכם הם, ודכוותה: "אמרו אחיכם שונאיכם" (ישעיה סו ה) – אע"פ שהם שונאיכם אחיכם הם. כיוצא בו: "מחמס אחיך יעקב" (עובדיה א י) – אע"פ שהוא קטלך אע"פ שהוא חומסך, אחיך הוא.²³

פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פיסקא יב - בחדש השלישי

"בחדש השלישי" (שמות יט א). למה בחדש השלישי? שלא ליתן לאומות העולם פתחון פה לומר: אילו נתן אף לנו את התורה, היינו עושים אותה. אמר להם הקב"ה: ראו באיזה חודש נתתי את התורה, בחדש השלישי, במזל תאומים, שאם ביקש עשו הרשע להתגייר ולעשות תשובה ולבוא וללמוד תורה יבוא וילמד ומקבלו אני, לפיכך נתנה בחדש השלישי.²⁴

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים: עוד על הניסיונות לחיות בשלום עם רומא היא אדום היא עשו (הערה 20 לעיל), ראו שיטת ר' יהודה בגמרא בשבת לג ע"ב שדיבר בשבחה של מלכות ואמר: כמה נאים מעשיהן של אומה זו: תקנו שווקים, תקנו גשרים, תקנו

לברית עם רומא, את התקווה לסדר ושלטון יציב עם כיבוש הארץ ע"י פומפיוס כאשר מלכות החשמונאים שקועה בריב אחים קשה ומכוער. חלום חיבור הכח הצבאי-מדיני עם הכח הדתי-רוחני. אך בסוף באה כידוע באה האכזבה הגדולה.

²¹ בין עשו ויעקב יש חשבון שלא נסגר. על נטילת הברכות והבכורה אי אפשר לעבור לסדר היום. ראה המדרשים על הזעקה שזעק עשו (בראשית רבה סז ד ואחרים). וגם על הבעיה המוסרית שהייתה כאן כולל הפגיעה ביצחק. דברינו [על חרדה וזעקה](#) וכן [בא אחיך במרמה](#) בפרשה זו. רמאות אי אפשר לכסות. ראה זוהר חדש כרך א (תורה) פרשת נח דף לט עמוד ב: "א"ר אלעזר: בוא וראה כמה יש לאדם ללכת בדרך ישרה. בוא וראה, מפני שנטל יעקב הברכות מעשו ברמאות, תדע לך שלא ניתן רשות לשום אומה בעולם להשתעבד בישראל זולתי אומה של עשו". אבל כל זה בין שני האחים. מה עם שנאת שאר האומות? מה להן בריב האחים הפנימי? "אם עשו שונא ליעקב שנטל ממנו הבכורה, לטבריים מה עשה? לגונתיים מה עשה?" (ילקוט שמעוני תהלים רמז תשב). מדוע עמים נוספים שונאים את עם ישראל? כאן אנו נוגעים במוטיב האנטישמיות הכללי עליו נשפכו דיונות ונשברו קולמוסים רבים. ראה למצער דברינו [שורשי האנטישמיות](#) בפרשת מטות.

²² אף כאן, בדומה לר' שמעון בר יוחאי לעיל, סביר שאין הכוונה רק לשררה של מלך אדום המתואר במקרא, השולט על דרך המלך ואינו נותן לישראל לעבור בגבולו, אלא גם רמז ברור לשררתו של עשו לדורות (רומא). שים לב לפסוק במלואו שם: "וְאֵת הָעָם צוּ לְאֹמֶר אֲתֶם עֲבָרִים בְּגִבּוֹל אַחֲיֶיכֶם בְּנֵי עֵשָׂו הַיֹּשְׁבִים בְּעֵינֵי יִיִרְאוּ מִכֶּם וְנִשְׁמַרְתֶּם מֵאֵד: אֵל תִּתְגַּרְרוּ בָּם ...". ובמקבילה בדברים רבה וילנא הנוסח הוא: "ולא לכם בלבד אני מצוה, אלא אף אתם צו לבניכם". ראו דברינו [יעקב ועשו בספר דברים](#).

²³ ואפילו לאחר שעשה לנו עמלק, שהוא מצאצאיו של עשו, מה שעשה, ונצטוונו להשמידו, ככתוב: "זכור את אשר עשה לך עמלק"; באותה פרשה עצמה – כי תצא – נצטוונו גם: "לא תתעב אדומי כי אחיך הוא". ראה פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פרשה ג: "וכיון שיצאו ישראל ממצרים בא עמלק מזרע עשו הרשע ועשה כמה רעות לישראל, אעפ"כ אמר הקב"ה: לא תתעב אדומי כי אחיך הוא. אמר ר' לוי: למה הדבר דומה? למלך שעשה סעודה והיו לו שני שונאים וזימן אותם. ואמר לאותם המסובין: קבלו את אלו שונאי בסבר פנים יפות וכן עשו. לאחר שאכלו ושתו, נטלו כלובין של ברזל והיו סותרין בפלטיין של מלך. אמר להם המלך: לא די לכם שצויתי עליכם לכבד אתכם אלא אתם סותרין בפלטיין שלי. ולא תדעו כבוד שעשיתי לכם. הוציאום והוקעום זה כנגד זה. וכן אתה מוצא, אחר כל הרעות מצרים ואדום לישראל ציוה עליהם: לא תתעב אדומי כי אחיך הוא ... עמדו וסותרו ביתו שנאמר: "זכור ה' לבני אדום את יום ירושלים האומרים ערו עד היסוד בה" (תהלים קלז: ז). מכאן אולי השנאה התהומית לעשו, הוא אדום, הוא רומא וכו'. על כך שאינו יכול לראות את אחיו יעקב עצמאי וריבון. רחמים ואמפטיה - כן. שווה בשווה כאח – לא.

²⁴ ראה מדרש זה גם בתנחומא בובר יתרו סימן יג. מדרשים רבים יש לנו על אומות העולם, ובכללם בני עשו, שהקב"ה חיזר אחריהם לקבל את התורה וסרבו משום שכתוב בה: לא תרצח, לא תנאף, לא תגנוב וכו' (מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה ה). ראה בפרט ספרי דברים פרשת וזאת הברכה פיסקא שמג: "תחילה הלך אצל בני עשו. אמר להם: מקבלים אתם את התורה? אמרו לו: מה כתוב בה? אמר להם: לא תרצח. אמרו: כל עצמם של אותם האנשים ואביהם רוצח הוא, שנאמר: והידיים ידי עשו ... ועל חרבך תחיה". בא מדרש זה ואומר שאע"פ כן, הדלת לא ננעלה ונשארת פתוחה, בפרט לבני עשו תאומי ישראל. זאת ועוד, מדרשים אחרים הדנים בשאלה מדוע נבחר דווקא חודש סיון למתן תורה, מדוע דווקא מזל תאומים, עונים שתאומים הוא אדם. ראה פסיקתא רבתי (איש שלום) פיסקא כ - פ' מתן תורה: "כך הקב"ה לא נתן התורה לא בניסן ולא באייר מפני שמזל ניסן טלה ומזל אייר שור אין נאה להם לקלס ולשבח. לכך נתן הקב"ה התורה בסיון מפני שמזל סיון תאומים ותאומים אדם הוא ואדם יש לו פה לדבר וידיים לספוק ורגלים לרקוד". עשו גם הוא אדם לענין מתן תורה, שיש לו פה לדבר וידיים לספוק ורגלים לרקוד – הוא האח התאום של ישראל. מכל האומות, הדלת אליו תמיד פתוחה, מתן תורה היה מכוון גם אליו. האם מדרש זה נכתב באווירה של שקיעת הפאגאניזם וההתעניינות הגדולה ביהדות ברומא? כך או כך, ראה דברינו [תורה לאומית או אוניברסלית](#) בפרשת יתרו וכן [מתן תורה לאדם](#) בחג שבועות.

מרחצאות. ראו גם עבודה זרה ב ע"ב והשיח עם המטרונה בגמרא ראש השנה יט ע"א (ציטוט ממגילת תענית): " ... שגזרה מלכות הרשעה שמד על ישראל שלא יעסקו בתורה, ושלא ימולו את בניהם, ושיחללו שבתות. מה עשה יהודה בן שמוע וחביריו? הלכו ונטלו עצה ממטרוניתא אחת שכל גדולי רומי מצויין אצלה. אמרה להם: בואו והפגינו בלילה. הלכו והפגינו בלילה, אמרו: אי שמים! לא אחיכם אנחנו, ולא בני אב אחד אנחנו, ולא בני אם אחת אנחנו? מה נשתנינו מכל אומה ולשון שאתם גוזרין עלינו גזירות קשות! וביטלום. ואותו היום עשאוהו יום טוב".